

1110-57

e

131

087 430 762

*Overdruk uit afl. 5 en 6 van het
„Nederlandsch Tijdschrift voor Psychologie”, Jaarg. V 1937.
N.V. Ruys' Uitg. Maatschappij, Zaadmarkt 100, Zutphen.*

IETS OVER DE GEESTESSTRUCTUUR DER INHEEMSCHEN VAN MIDDEN-CELEBES

DOOR

J. KRUYT.

Wanneer wij ons ten doel stellen de inheemsche bevolking van een streek nader te leeren kennen, teneinde de personen in hun individueele denken en handelen zoowel als in hun collectieve opvattingen en gedragingen beter te leeren verstaan, zoo kunnen wij daartoe van verschillende uitgangspunten uitgaan. Onze persoonlijke belangstelling en aanleg, ons beroep of ook een min of meer toevallige aanraking met personen en de lectuur van bepaalde boeken geven richting aan de wijze, waarop wij ons doel zoeken te bereiken. Het is noodig ons dit te realiseeren, teneinde ons rekenschap ervan te geven, dat wij van een bepaalden kant komen en daardoor het voorwerp van onze belangstelling van één zijde zien, en om dan bovendien voor eigen discipline en ter voorkoming van misverstand aan te geven, van welke belangstellingssfeer uit wij ons doel zoeken te benaderen.

De ondervolgende mededeelingen en beschouwingen, die uit den aard der zaak in geen enkel opzicht aanspraak maken op iets dat naar volledigheid zweemt, bezien ons onderwerp vanuit een overwegend paedagogische gezichtshoek. Wij willen trachten de eigenaardigheden van de personen in hun samenleving beter te leeren verstaan door onze aandacht te richten op de invloeden, die deze samenleving en de personen die haar uitmaken uitoefenen op de „mensch in wording”, de vorming dus, die zij geven aan de opgroeiende kinderen.

Voordat wij daartoe overgaan zou ik in de eerste plaats opmerkzaam erop willen maken, dat wij ons hier bezig houden met de menschen en verhoudingen van Midden-Celebes, en

meer speciaal met die, welke men aantreft in het gedeelte, dat men met „Poso” pleegt aan te duiden. Het maken van generaliseeringen die verder strekken dan het aangegeven gebied, ligt niet in mijn bedoeling. En in de tweede plaats wijs ik erop dat wij den invloed van de school voor 't oogenblik buiten beschouwing laten. Overal zijn in het aangegeven gebied eenvoudige volksscholen opgericht, maar wij kunnen zeggen, dat hun wezenlijke invloed op de vorming der personen nog zeer beperkt geacht moet worden. Het is dus hier te doen om de nadere beschouwing van die vormende momenten in het leven van den „mensch in wording”, welke eigen zijn aan de samenleving, zooals die uit zichzelf is en geslachten achtereen geweest is.

Voor de West-europeesche, Christelijke samenleving is de bakermat van alle opvoeding het gezin, en valt door alle complicaties heen, die het moderne leven brengt, toch altijd nog de nadruk op de centrale beteekenis van het gezin voor de opvoeding. Teneinde nu een voor ons duidelijk uitgangspunt te hebben bij de beschouwing van ons onderwerp, willen wij *de structuur van het gezin* op Midden-Celebes nader bezien en de invloed op de vorming van de opgroeiende kinderen, die daaruit te verklaren is. Doordat wij bij onze beschrijving der samenleving op Midden-Celebes uitgaan van wat voor ons in Christelijk West-Europa centraal geacht wordt, loopen wij gevaar van aan de billijke en juiste beoordeeling van de eigen geaardheid der gindsche verhoudingen en de waarden, die daarin liggen, te kort te doen. De realiteit van dit gevaar doet zich ook inderdaad zien in het feit, dat de beschrijving, die hier gegeven wordt, voor de samenleving van onze Posoërs over 't geheel niet erg gunstig uitvalt. Mijn bedoeling met deze erkenning is een tweeledige opmerking in het licht te plaatsen.

In de eerste plaats pretendeer ik niet de inheemsche samenleving te bestudeeren als een „objectief” onderzoeker, maar zie ik mijn taak als zendeling en opvoeder veeleer hierin: mij in deze samenleving zooveel mogelijk in te leven om te leeren weten op welke punten en hoe zij moet en kan worden beïnvloed. Kennen is hier niet te scheiden van beoordeelen, en teneinde hiertoe in staat te zijn heeft men normen noodig,

die niet ontleend kunnen wezen aan het te beoordeelen object. Mijn beschrijving sluit dus een beoordeeling vanzelf in. En in de tweede plaats meen ik, dat dit bewust afstand doen van „objectiviteit” in de beschrijving volstrekt geen schade doet aan de juistheid van het gegeven beeld, noch aan billijkheid van de beoordeeling, wanneer wij in waarachtige sympathie waarnemen en beoordeelen.

Overal daar, waar in de beschrijving een afkeurende beoordeeling meesprekt, sluit dit geenszins in dat het bij ons in West-Europa zooveel anders en beter is; integendeel, we zullen dikwijls moeten denken: dit is bij ons niet veel anders. We kunnen echter hier volstaan met dit te denken, want spreken doen we over de bewoners van Midden-Celebes.

Als kenmerkende trekken dan van de structuur van het gezin in de samenleving op Midden-Celebes zou ik de drie volgende op den voorgrond willen plaatsen.

1e. Wanneer wij de vraag stellen, welke de meest hechte band is, die twee menschen aan elkaar kan binden, dan zou ik willen antwoorden: de huwelijksband tusschen man en vrouw. Met de hechtheid van dezen band en de ernst, waarmee de menschen die erkennen en in de praktijk tot haar recht doen komen, staat en valt het gezin als levende en levenwekkende kern der samenleving. Voor de Posoërs van Midden-Celebes echter treedt de hechtheid van den huwelijksband zeer uitgesproken op den achtergrond tegenover die van de bloedverwantschap. Laatsgenoemde is reëler dan de eerste. Niet alleen door de onvernietigbare feitelijkheid, die alle bloedverwantschapsbanden eigen is, maar ook door de inhaerente gevoelswaarde van deze banden overtreffen ze die van het huwelijk in samenbindend vermogen. Het blijkt in de praktijk van het leven, dat de Posoër het bloote gegeven van de feitelijke bloedverwantschap, wier gegeven zijn buiten de persoonlijke keus of eenig toedoen der betrokkenen om verzekerd is, als een hechter, wezenlijker basis van samenbinding ervaart dan de sterk aan normen gebonden en door min of meer uitgesproken persoonlijk ingrijpen gestichte huwelijksvereeniging. Datgene dus, dat aan het gezin zijn eenheid en vastheid onder alle levensomstandigheden geeft, n.l. de band van trouw tusschen man en vrouw onderling, ontbreekt bij de inheemsche bevolking volstrekt niet; maar

wel staat hij in hechtheid en veerkrachtige vanzelfsprekendheid achter bij die van de bloedverwantschap.

Tot nadere verduidelijking van het gezegde willen wij enkele aspecten van de huwelijkssluiting nader bezien.

In rechte staan man en vrouw geheel gelijk, geen van beide partijen heeft een door het gewoonterecht erkend overwicht over de andere. Deze gelijkheid strekt zich uit over de zeggingschap over de kinderen, over die over de staande het huwelijk verworven goederen, over de beslissingen betreffende allerlei aangelegenheden die het gezin raken. In één opzicht echter is de positie van de vrouw aanmerkelijk sterker dan die van den man: de vrouw blijft geheel in het directe verband van haar familie, terwijl de man moet overhuizen naar het woonhuis, waarin de vrouw met haar naaste bloedverwanten thuis behoort. Voor het jonggehuwde paar wordt een afzonderlijk vertrek in orde gebracht in het ouderlijk huis van de vrouw, en daar komt de man bij zijn vrouw inwonen. Wij zien hierdoor deze situatie gevormd: naar de regelen van het gewoonterecht staan man en vrouw gelijk, maar inderdaad is de positie van de vrouw in den regel sterker dan die van den man.

Gegeven het feit, dat de huwelijksverhouding tusschen de echtgenooten nog te weinig bepaald wordt door de innerlijk gefundeerde normen van trouw en gehechtheid aan elkaar, kan men de aangegeven regeling als relatief goed en verstandig prijzen. Maar daar tegenover staat, dat de sterke binding van de vrouw aan haar bloedverwanten en de uitgesproken continueering daarvan tijdens het huwelijk aan de vorming van het gezin tot een eigen, aaneengesloten bipolare eenheid in den weg staat. Het verwondert dan ook niet te zien, hoe gemakkelijk men scheidt, en hoezeer scheiden en gescheiden zijn minder op moreele gronden ongewenscht worden geacht dan wel om de complicaties, de onrust die ze veroorzaken. Hieruit leide men niet af, dat scheidingen aan de orde van den dag zijn; dit is niet het geval, doordat er veelal wel degelijk tusschen echtgenoot en echtgenote een band van persoonlijke genegenheid bestaat, terwijl in andere gevallen de familie, wanneer deze de ontbinding van een huwelijk niet wenscht, meestal in staat blijkt de verbreking der banden te voorkomen. Daar tegenover staat, dat als regel

een huwelijk, dat de familie niet goedkeurt, niet kan worden gesloten, of ook, dat een gesloten huwelijk, hetwelk de familie ontbonden wenscht te zien, op den duur niet kan stand houden.

Deze verhouding heeft een sterken invloed op de structuur van het gezin, ook wat de plaats aangaat, die de kinderen daarin innemen. Het kind zweeft als het ware tusschen moederkant en vaderkant in, een vaste basis van gezag is er niet. Hiervan is niet veel te merken, wanneer alles in vrede en harmonie verloopt. Maar zoodra er iets hapert aan de eensgezindheid in het gezin of ook maar in de naaste familie, dan is de beweging, die hierdoor ontstaat, en de daardoor veroorzaakte losheid der verhoudingen voor het kind onmiddellijk merkbaar. Een rustig gezag, gebaseerd op de eenheid in het gezin, ontbreekt dus te zeer.

2e. Als tweede karakteristieke trek van het gezin der inheemschen van Midden-Celebes zou ik willen noemen de afwezigheid van een eigen sfeer, van intimiteit. De behuizing, zooals die vanouds is ingericht en nog steeds voor het overwegend groote deel der bevolking bestaat, sluit alle intimiteit uit. De vertrekjes waarvan ieder gezin er één ter beschikking heeft, zijn zeer onvolledig van elkaar gescheiden, terwijl het materiaal van dien aard is, dat men in het eene kamertje welhaast verstaat, wat in het andere op gedempten toon gezegd wordt. Iedere twee vertrekken gebruiken één gemeenschappelijke haard, die tusschen de twee in is gelegen, zoodat aan dezen kant zelfs een tusschenschot ontbreekt. In een ander type van woning heeft men zelfs één gemeenschappelijken haard voor alle onder één dak wonende gezinnen, waardoor er ook zelfs van een kamertjessysteem geen sprake is.

Voor de ontwikkeling van het kind heeft dit zijn natuurlijke consequenties. Ik noem in de eerste plaats, dat alle huisgenooten, wat in dit geval zeggen wil alle moederszusters en haar eventueele echtgenooten, zich met alle zaken bemoeien het gezin en het huis aangaande. En al bemoeien ze zich niet rechtstreeks ermee, ze weten toch alles, want niets ontgaat hun oor en weinig hun oog, terwijl te zijner tijd een en ander toch in ieder geval besproken wordt of „te pas wordt gebracht”. Een ouderpaar, een vader, een moeder, kan steeds weten, dat de inmenging van den kant der huisgenooten open

staat en dat die kan plaats hebben zoowel gevraagd als onge-
vraagd. Men vindt dit zeer vanzelfsprekend en gevoelt daarin
geen onbescheidenheid. De familie-eenheid en met name die
met de moedersverwanten is zoozeer een levende realiteit,
dat iedere inmenging van die zijde als normaal wordt aan-
vaard. Deze omstandigheid heeft als gevolg, dat in de op-
voeding van de kinderen in het gezin teerheid en innerlijkheid
te zeer ontbreken en daar, waar ze in aanleg wellicht zou
aanwezig zijn, door de vervlakkende en verruwende open-
baarheid in huis wordt verstikt. Er is geen gelegenheid tot
de vorming van een eigen intimiteit in den kring van het
eigen gezin, teneinde langs dezen weg op intimiteit van het
kinderhart vorm- en inhoudgevenden invloed uit te oefenen.

Op een tweede consequentie wil ik de aandacht vestigen,
een die in dezelfde lijn ligt van de zoo juist aangegevene.
Al wat in huis plaats heeft is voor aller oor verneembaar
en zeer veel is voor aller oog waar te nemen. Dit geldt niet
alleen voor die der kinderen. Wanneer wij in aanmerking
nemen, dat niemand ooit aan intimiteit gewend is geworden
of daarop heeft leeren prijs stellen, dat daardoor een groote
mate van nonchalance en gebrek aan kieschheid in de behan-
deling van allerlei zaken de menschen eigen is geworden, dan
kunnen wij ons voorstellen hoe in het dagelijksch leven der be-
woners van een woning met vele gezinnen de kinderen ge-
tuigen zijn van veel, dat wij hun bespaard zouden willen zien.
Van alle oneenigheden onder de volwassen huisgenooten en
de wijze waarop deze worden afgehandeld, zijn de kinderen
getuige. Doordat er steeds publiek aanwezig is, kan er veelal
een streven worden opgemerkt naar kernachtige, krachtige
formuleeringen, prikkelende zinspelingen en overduidelijke
intonaties. Het kind luistert toe, wanneer openhartig wordt
kwaad gesproken, de schandaaltjes van het dorp worden
doorgegeven en van commentaar worden voorzien. Alle be-
vallingen in huis maakt het mee, ook die welke niet vlot ver-
loopen met al wat er bij zulke gevallen besproken en gedaan
wordt. Het spreekt vanzelf, dat de kinderen door al deze
dingen een mate van vroegrijpheid in den zin van een weten
van al wat er alzoo in het leven te koop is krijgen, die bij
de eerste nauwere kennismaking wel eens pijnlijk aandoet.
Dit weten door eigen waarneming wordt tot op zekere hoogte

in evenwicht gehouden door het besef van vanzelfsprekendheid van al deze dingen. Doordat zij alles van kleins afaan meemaken, geen andere normen en behoeften leeren kennen dan die hun mét al deze belevenissen worden meegegeven, daardoor is er niets dat stuk gaat en daardoor onevenwichtigheid sticht in het binnenste der kinderen. Er is wel een groote mate van gebrek aan evenwicht in de opgroeiende jeugd en in de volwassenen, maar daarop zal ik in een ander verband de aandacht vestigen (daar n.l. waar we spreken zullen over gebrek aan tucht).

In onmiddellijk verband met het bovenstaande moet nog een enkel woord worden gezegd over een en ander, dat met het sexueele leven verband houdt. Dat de kinderen op zeer jeugdigen leeftijd min of meer tot in bijzonderheden aangaande de dingen van het sexueele leven op de hoogte zijn, behoeft ons ook alweer niet te verwonderen. De volwassenen zijn onder elkaar niet geheimzinnig met deze dingen, zoodat de kinderen in ernst en scherts, in rustige mededeeling en in opgewonden toorn van de volwassenen op velerlei wijze ongevraagde inlichtingen krijgen. In dit verband zou ik iets willen zeggen aangaande de veel geconstateerde sexueele vroegrijpheid der jeugd in de tropen.

In hoeverre de Pososche jeugd fysiek vroeger rijp is dan de Europeesche kan ik niet beoordeelen. Ik heb reden te veronderstellen, dat dit voor de bevolking in het binnenland vergeleken met die onzer groote steden niet het geval is. Wat echter naar het mij voorkomt van veel ingrijpender belang is, zijn de twee volgende feiten: het opgroeiende kind weet veel aangaande het sexueele leven en de meesten oefenen sexueel verkeer uit zoodra zij daartoe den drang in zich voelen. Dit weten van de dingen werkt onmiddellijk richting gevend en daarmede stimuleerend op de sexueele gevoelens, zoodra die zich van binnen uit doen gelden. En wanneer de drang opkomt en sterk wordt, maken de traditioneele opvattingen aangaande den vrijen omgang tusschen ongehuwden der beide geslachten het mogelijk daaraan te voldoen. Men beschouwt dit als een spel, aan de jeugd eigen. Afkeuren doet men het niet, mits de jeugd zich niet te zeer eraan te buiten gaat en mits men de consequenties van een eventueele zwangerschap aanvaardt door dan tot een huwelijk over te

gaan. Dat het altijd een riskant spel blijft, dat ouders het daarom in sommige gevallen niet graag zien, doet aan het feit niets af, dat de publieke opinie tegen dezen sexueelen omgang geen principieel bezwaar heeft. Op de verslappende werking hiervan op het wilsleven gaan wij nader in, wanneer wij hier beneden over de tucht spreken.

3e. Tenslotte zou ik als derde kenmerk van het inheemsche gezin het volgende willen noemen. In ieder gezin, waar ter wereld dit gesticht wordt, is er een zeker verschil in leeftijd tusschen de ouders eenerzijds en de kinderen anderzijds. Deze verschillen mogen door maatschappelijke en andere oorzaken hier grooter wezen dan daar, maar beneden een zeker minimum komen ze toch niet. Over het geheel kunnen we zeggen, dat ten aanzien van het verschil van den leeftijd der ouders tot hun kinderen geen abnormaliteiten bestaan, al is het leeftijdsverschil van de ouders tot hun oudste kind gemiddeld zeer zeker geringer dan dit in West-Europa het geval is. De leeftijds benedengrens voor vrouwen is bepaald op 16 jaar, en vele meisjes huwen, zoodra ze dezen leeftijd bereikt hebben.

Voor de vorming van de opgroeiende kinderen is van meer belang het verschil in geestelijke rijpheid. Dit bestaat uit den aard der zaak zoolang de kinderen nog jong zijn evenzeer als bij ons. Het wordt echter betrekkelijk gauw ingehaald, aanmerkelijk sneller dan in onze West-europeesche samenleving het geval pleegt te zijn. Dit is eenerzijds te verklaren uit het feit, dat de samenleving en de eischen die zij stelt nog betrekkelijk eenvoudig zijn. Er is geen langdurige inoefening en inspannende kennisname op allerlei gebied noodig teneinde wegwijs te worden en inzicht te krijgen. De eischen die men als gemiddelde kan aannemen, kunnen voor de vrouwen zoowel als voor de mannen niet hoog worden genoemd. Hierbij komt dan, dat de omstandigheden, die hierboven onder 2e zijn besproken, maken, dat de jeugd voldoende op de hoogte wordt gesteld van het doen en laten, de kwesties en overwegingen, de motieven en normen der volwassenen, dan dat zij in dit opzicht lang geïmponeerd zou kunnen blijven door den afstand tusschen haar en de ouderen.

Dit geldt het weten; daar is echter ook het terrein van den praktischen arbeid, dat van de huishouding in den uit-

gebreiden zin van het woord. Een zeer groot deel van de Europeesche jeugd heeft een lange voorbereiding noodig voordat zij aan den arbeid der volwassenen kan deelnemen. De jeugd op Midden-Celebes staat aanmerkelijk vroeger naast de volwassenen, naast hun ouders als medearbeiders in hetzelfde werk. Ook hier is de afstand geringer, de gelijkheid eerder bereikt. Voor de meisjes geldt dit in nog sterker mate dan voor de jongens. Zij worden van de prille jeugd af door haar moeder in allerlei huishoudelijk werk en in den arbeid op den rijstakker betrokken. Met ijver en de overtuiging der vanzelfsprekendheid stampen de meisjes rijst, passen zij op jongere kinderen, wieden ze mee op het veld, doen zij mee aan allerhande werk al naardat zij fysiek daartoe in staat zijn.

Over het geheel kan hetzelfde gezegd worden van de jongens, die door hun vader in den mannelijken arbeid worden ingeleid en al medearbeidende het peil bereiken, dat van hen verwacht wordt. Bij alle overeenstemming is er echter een belangrijk verschil tusschen de jongens en de meisjes, nl. dit, dat de jongens niet zoo vroeg en niet zoo volledig in de grootemenschen werkzaamheden worden betrokken als bij de meisjes het geval is. Op een leeftijd, waarop de jongens nog spelen, met het blaasroer op vogeltjes jacht maken, zeker niet minder voor hun genoegen dan als plichtsvervulling met de tamme buffels er oput trekken, in de periode waarin deze geweid moeten worden, worden de meisjes geheel in beslag genomen door den arbeid der moeders en tantes. De jongens zijn minder bereid tot ernstigen arbeid dan de meisjes, een duidelijke parallel van het feit dat als regel de vrouwen arbeidzamer zijn dan de mannen.

Het meisje is eerder vrouw dan de jongen man, ook in haar geheele denkwijze en handelwijze. Zij is ook het vroegst en daarmee het hechtst verbonden aan alle opvattingen, interessen, gebruiken van haar kring, waardoor zij naast haar moeder komt en naast haar grootmoeder, wier wijsheid de hare wordt. De jongens blijven langer kind, worden eerst op een leeftijd aan de werkzaamheden der volwassenen en aan de beperkingen der traditie en vooroordeelen van hun geslacht gebonden, waarop zij een grootere mate van geestelijke zelfstandigheid hebben kunnen bereiken dan waartoe de meisjes in de gelegenheid zijn. Zij bereiken later het peil

van „volwassen” zijn dan de meisjes, zij zijn, zooals men dat onder de Posoërs pleegt uit te drukken, „minder nuttig” dan de meisjes. Maar daar tegenover staat, dat over het geheel de mannen meer open staan voor de aanvaarding van nieuwe instellingen en denkbeelden, dat zij beter erin slagen zich in nieuwe situaties te heroriënteeren, dat zij beter dan de vrouwen in staat zijn hun belangstelling te doen uitgaan naar gene zijde van de grenzen, die de eigen beperkte, familiaal en traditioneel bepaalde belangensfeer hen stelt. In het feit, dat de jongens een langere speelperiode doormaken dan de meisjes, dezen sneller op het niveau van de volwassen ouders worden getrokken, meen ik één van de verklaringen te zien voor het aangegeven verschil tusschen den gemiddelden man en de gemiddelde vrouw.

Na den aard van het gezin te hebben beschouwd en den invloed die daarvan uitgaat op de vorming van de jeugd, willen wij onze aandacht richten op *de wijze waarop de ouders hun kinderen opvoeden*. Hierbij willen we ook weer niet te zeer in bijzonderheden afdalen, maar ons bepalen tot enkele karakteristieke trekken. Wij zullen ons zelf beperken tot één uiterst belangrijk paedagogisch begrip en ons daarbij afvragen, in hoeverre dat in de inheemsche opvoeding der kinderen op Midden-Celebes tot zijn recht komt. Zoo vragen wij ons dan af: hoe staat het met *de tucht*, in de eerste plaats met de tucht in het gezin?

Iedere opvoedende tucht moet ten doel hebben den opgroeienden mensch vrij te maken van de tyranie van zijn eigen stemmingen, invallen, neigingen, het te leeren daarover de leiding te nemen en te behouden. Hiertoe moet het innerlijk leeren aanvaarden en leeren instemmen met het beginsel, dat al wat uit het eigen of uit anderer menschenhart opkomt, volstrekt niet in zichzelf de maatstaf van goed en slecht, zelfs niet van wenschelijk en verwerpelijk draagt, maar dat de beoordeeling daarvan ligt buiten deze neigingen, wenschen, invallen zelve. Teneinde dit het kind te leeren aanvaarden en daarnaar te handelen, moet de opvoeder twee principes in toepassing brengen, die schijnbaar, maar dan ook slechts schijnbaar, elkaar uitsluiten. In de eerste plaats moet hij zijn wil kunnen en durven opleggen, dus in staat zijn op te treden

als de verpersoonlijking van de norm, waaraan het kind zich heeft te oriënteren. En in de tweede plaats moet de opvoeder zelf toonen gebonden te zijn aan normen, die boven zijn eigen begeerten, wenschen, invallen, neigingen uitgaan, hij moet het dus verstaan niet zichzelf als maatstaf te beschouwen. Op deze twee punten willen wij de opvoeding der inheemsche kinderen door hun ouders en andere aanverwante volwassenden onderzoeken. Doordat de twee genoemde eischen der opvoeding tot tucht feitelijk twee aspecten zijn van dezelfde zaak, is er van een consequente scheiding geen sprake en grijpt telkens de eene over den anderen heen. Teneinde gewrongenheid in de beschrijving te voorkomen zullen wij in het ondervolgende deze twee daarom niet uitdrukkelijk van elkaar gescheiden houden.

Wat wij waarnemen bij de beschouwing van den omgang der ouders en met name der moeders met hun kleine kinderen is dit, dat de kleintjes vader maar vooral moeder volkomen tyranniseeren. Het kind zet met huilen, met op den vloer te gaan liggen trappen, met halsstarrig niet te doen wat gezegd is, dóór wat het wenscht. Daarbij loopt het wel eens een meer of minder gevoeligen klap op, meestal een van de laatste soort, maar wanneer het daarop op de psychologisch meest juiste wijze weet te reageeren, namelijk door een erbarmelijk gehuil aan te heffen, dan bereikt het ook feilloos zijn doel: hij of zij, die den tik uitdeelde, slooft zich uit het weer goed te maken. Of als deze daartoe nog te nijdig is, doet een ander het. De tooneeltjes, die men op dit terrein kan bijwonen en die soms den indruk gaan maken van een vertooning door de promptheid waarmee de verschillende acties en reacties elkaar opvolgen, zouden veelal belachelijk zijn, wanneer ze in den grond der zaak niet zoo ernstig waren.

In de toegeeflijkheid der ouders zien wij aan het licht komen, wat wij met Haeberlin de „sentimentaliteit” in de opvoeding zouden kunnen noemen. De ouders zijn bang voor twee dingen, die ze beiden zooveel mogelijk uit den weg willen gaan: voor onaangenaamheden en voor verantwoordelijkheid. Men is bang voor onaangename gevoelens en dompelt zich graag in weekheid. Van een kind houden sluit in, dat men het troetelt, verwent, bij zich houdt, het aangenaam stemt, iedere botsing vermijdt door toegeven. Wanneer een

Hollandsch ouderpaar in Indië zijn kinderen naar Europa stuurt voor de opvoeding, kan het meerdere malen de opmerking van inheemsche moeders te hooren krijgen: „Ik zou van mijn kinderen niet kunnen scheiden, daarvoor houd ik te veel van hen.” Men ontziet eigen gevoelens en laat zich door dit streven geheel richten.

Men deinst ook terug voor eenige verantwoordelijkheid. De overtuiging, dat innerlijk ongenoegen, dat het intens „’t land hebben” iemand innerlijk aanpakt, is zoo sterk, dat de voorstelling onder de menschen leeft, dat de levensziel van een persoon daarin reden kan vinden het lichaam te verlaten. Doet zij dit, dan kan ziekte, zwakte, op den duur zelfs dood daarvan het gevolg zijn. Het tegenovergestelde kan ook zich voordoen: het leven kan zoo goed zijn, de persoon zoo in zijn nopjes wezen en dus de levensziel zich zoo behaaglijk voelen, dat zij er niet aan denkt te vertrekken, en zich in het lichaam rustig en blijvend gevestigd houdt. Dan is die persoon gezond en levenslustig. Dit geldt voor volwassenen, dit geldt ook voor kinderen. De levensziel van den volwassene echter is door de jaren zoozeer aan het lichaam gehecht, dat zij daarvan niet zoo gemakkelijk scheidt; zij kan dus wel een stevige onaangenaamheid verduren zonder tot zich terugtrekken over te gaan. Bij een kind is dit anders: hier is de band tusschen het lichaam en de levensziel nog niet zoo hecht; deze verlaat het lichaam betrekkelijk gemakkelijk en zou dit daardoor ook licht doen, wanneer zij grondig ontstemd werd. Niet, dat zij daartoe nu maar dadelijk zou overgaan, maar de kans dat zij dit doet blijft. En die mogelijkheid vreest men. Deze verantwoordelijkheid durft men niet op zich nemen.

Het blijkt uit het bovenstaande dus wel, hoezeer de ouders tekort schieten in de toepassing van het eerste principe die de tucht ons stelt, nl. in staat zijn eigen wil op te leggen in de overtuiging van te handelen als uitvoerder van een buiten eigen wenschleven liggende norm. Hoe staat het dan met de middelen, die men te baat neemt overal daar, waar de volwassene moet ingaan tegen den wensch van het kind? Want hoezeer men ook wel alle botsing zou willen voorkomen, er komen situaties voor, waarin dit eenvoudig niet mogelijk is. Een moeder keert zwaar beladen met brandhout

van den akker huiswaarts, draagt bovendien in een doek een zuigeling, die ze met haar linkerarm ondersteunt en houdt in de rechterhand twee aan elkaar gebonden waterbamboes. De oudste spruit, drie jaar oud, wenscht gedragen te worden. Dat kan niet, hij moet loopen. Luid huilend gaat hij op den weg zitten en is niet te bewegen op te staan en door te loopen. Wat nu? Dergelijke situaties komen herhaaldelijk voor en des te veelvuldiger, naarmate het kind zich de techniek en de hebbelijkheid der tyranie heeft eigengemaakt.

Het middel dat men toepast om de kinderen tot gehoorzamen te brengen is in de eerste plaats hen met bemoedigende woorden aan te manen, in 't algemeen de methode in toepassing te brengen, die wij aanduiden met „langs een zoet lijntje iemand tot iets te krijgen”. Men neemt hierbij veelal zijn toevlucht tot het doen van beloften, toezeggingen, die echter maar al te dikwijls niet worden in vervulling gebracht, die men ook veelal heelemaal niet van plan is in te lossen, maar die alleen dienen om voor 't oogenblik het beoogde doel te bereiken. Of men spiegelt het kind maar wat voor, teneinde het doen of laten van iets aantrekkelijk te maken. Een zeer algemeen voorkomende vorm van deze methode van „iets op de mouw spelden”, is ook de kinderen vrees aan te jagen: vrees voor geesten, die dreigen tusschenbeide te komen, vrees voor voorgespiegelde afschrikwekkende gevolgen van de daden of het verzuim van het kind, vrees voor „mijnheer” of „de soldaten”, die het kind zullen meenemen, vrees voor den dokter, die je zal opensnijden, vrees voor al wat maar op een oogenblik van pas komt om het meest directe doel te bereiken. Kinderen bang maken zomaar voor de aardigheid, is zeer algemeen verbreid, men vindt het grappig de vrees van de kinderen te zien, terwijl het een aangenaam superioriteitsgevoel geeft zelf daarboven verheven te zijn. Hoezeer de zin voor waarheid, het besef van verantwoordelijk te zijn voor een gedane bewering, gebonden te zijn aan een gegeven belofte hierdoor wordt ondermijnd, is moeilijk te peilen.

Wanneer de moeder of vader in een geprikkelde stemming verkeert, neemt zij of hij heel gauw de toevlucht tot een middel, dat evenmin als de reeds genoemde ook in Nederland onbekend is, nl. tot schelden. Op één aspect van het schelden

wil ik hier de aandacht vestigen, omdat mij dit voor de vorming van het kind van groot belang voorkomt, nl. dit, dat onder al wat men hierbij zegt, sexueele zaken een zeer groote plaats innemen. Op het sexueele wordt gezinspeeld in zeer doorzichtige termen, het wordt ook meer of minder grof bij den naam genoemd. Dit geldt voor scheldpartijen van volwassenen onderling zoowel als voor dat, wat men in een kwade bui aan kinderen toevoegt. Men vindt schelden zeer ongepast en degene, die zich hierin tegenover een volwassene tebuiten gaat, kan daarmede in ernstige moeilijkheden komen. Hetgeen echter niet wegneemt, dat het schelden, niet het minst tegen kinderen, veel voorkomt.

We mogen aannemen, dat een jong kind, wiens moeder of vader, tante of oom in een booze stemming het allerlei naar het hoofd gooit dat doorspekt is van sexueele aanduidingen, daardoor op zichzelf in den regel niet zoo heel erg getroffen zal worden. Het feit echter, dat de sexueele dingen op deze wijze ter sprake worden gebracht, de prikkeling die daarvan uitgaat in de onmiddellijke omgeving, de sfeer waarin zij hiermee worden geplaatst, gaat aan het kind niet voorbij, zonder het wezenlijk te beïnvloeden. Hierbij komt nog, dat het in het familiale leven zoowel als in dat van ieder gezin afzonderlijk in de familiehuisen naar onze opvattingen zeer ongegeneerd toegaat; dat de kinderen van jongsafaan veel weten, ook aangaande het sexueele leven, zooals wij reeds gezien hebben.

Hieraan nu moet ik nog iets toevoegen, dat niet zonder invloed kan zijn. De kleine kinderen worden heel veel gedragen, ook wanneer zij al loopen kunnen. Een zuigeling van beneden een half jaar draagt de moeder in een doek vóór zich. Maar overigens worden de kinderen allen gedragen òf in een doek op den rug, òf in een doek op de zijde, dan wel, wanneer men niet ver te loopen en het kind niet lang te dragen heeft, op de heup met den arm om hem heen. Bij al deze wijzen van dragen heeft het kind de beenen gespreid. Wanneer wij hierbij bedenken, dat het kind zelf naakt is, degene die draagt heel weinig kleeren pleegt aan te hebben, het kind dus steeds menschelijke lichaamswarmte direct voelt en de genitaliën door druk en beweging geprikkeld worden, dan kunnen wij aannemen dat voor de kinderen bij datgene,

wat wij aanduiden met het „weten” aangaande de sexueele dingen, het niet alleen gaat om „te weten komen” van buiten-af door „hooren zeggen”, en voor een deel door allerlei te zien, maar dat ze hierbij lichamelijk al een zekere ervarings-voorbereiding hebben, die aan dit weten een grootere emotioneele realiteitswaarde geeft, dan wij zouden vermoeden. Er is een fysieke bereidheid tot „begrijpen” van wat daar zoo gezegd wordt door de volwassenen. Voor de jongens komt er nog bij, dat men de kleine, soms nog heel kleine baasjes stil en rustig houdt door met de hand de genitaliën te betasten; men doet dit om te prikkelen, wat het ook doet met het verlangde gevolg.

Dit onderdeel zouden wij kunnen samenvatten door te zeggen, dat de opvoeding van de kinderen door de volwassenen zeer gedrukt wordt door een wezenlijk gebrek aan tucht. Het kind tyrantiseert de ouders, doordat dezen steeds erop uit zijn eigen gevoelens te sparen. Hierdoor leert het kind eigen wil, eigen begeeren en invallen als norm beschouwen voor wat er gebeuren zal. Dit is nu juist het tegenovergestelde van wat tucht beoogt.

Dan nemen de ouders hun toevlucht tot onzakelijke middelen teneinde langs dien weg te bereiken, dat de kinderen dan tenminste nog tot de noodzakelijkste volgzaamheid worden gebracht. Deze onzakelijke middelen dragen echter het kenmerk van het kind steeds naar zichzelf te verwijzen: bij vrees naar het *zelfbehoud*, bij omkopen, voorspiegeling van aangename dingen naar het *eigenbelang*, bij de indirecte en directe prikkeling van de sexueele gevoelens naar dien diepliggenden aanleg in den mensch, die de magische kracht bezit van alle aandacht te kunnen absorbeeren. Alles werkt hier mee het wilsleven te doen verslappen; doordat de eigen begeerten en hartstochten tenslotte van de jeugd afaan als de leidende principen worden erkend, ligt het voor de hand, dat ook de volwassenen onder de heerschappij staan van hun gevoelens en wenschen. Het is soms verbijsterend te zien hoe weinig jonge menschen hun sexueelen drang weten te beheerschen, en hoe begrijpelijk, haast vanzelfsprekend anderen dit vinden. Geen lust in iets hebben is een zeer geldige reden het dan ook maar niet te doen, en ieder heeft de neiging het excuus te aanvaarden.

Een consequentie van deze levenshouding is, dat de menschen in zeer sterke mate egocentrisch zijn: eigen belangen, eigen wenschen, eigen leven moeten vóór alles gaan. Dit kan leiden tot kras individualisme, maar behoeft dit niet in alle gevallen te doen; het hangt ervan af, wat men in een bepaald geval onder dit „eigen” verstaat. Dit „eigen” kan het gezin, kan de familie, kan de dorpsgemeenschap zijn, maar het kan ook het individueele „ik” wezen. Dat de geheele opvoeding de tendentie heeft dit „eigen” inderdaad te beperken tot het „ik”, is duidelijk uit hetgeen zoojuist is uiteengezet. En bij nadere kennismaking met de inheemschen in hun eigen samenleving is er ook zonder twijfel een sterke neiging tot individualisme waar te nemen. Hoe is dit echter te rijmen met de toch zoo klaarblijkelijk aanwezige gemeenschapszin, dien wij in de inheemsche samenleving waarnemen? Aan deze vraag willen wij tenslotte nog onze aandacht geven.

Voor het kleine kind bestaat er ter wereld niets belangrijkers dan zijn begeerten en allen werken ertoe mee het in deze overtuiging te versterken. Grooter geworden moet het in den omgang met de kameraden veel laten vallen van wat het thuis eischt, en tegenwoordig is het vooral de school, die de kracht van de aanspraken verzwakt, waarmee het kind zijn wereld beziet en doorgaat. Maar tenslotte is er wezenlijk niet veel veranderd, wanneer de jonge mensch de samenleving der volwassenen langzaamaan binnentreedt, en daarin zijn plaats gaat innemen. Daar kan hij zijn egocentrische neigingen echter niet de toon doen aangeven; noch voor zijn eigen gedragingen, noch voor die van anderen kunnen zijn wenschen en belangen als uitsluitend richtsnoer gelden. Wat is het nu, dat al die individuen, die tenslotte toch zeer sterk op het eigen „ik” zijn ingesteld, tot een functioneerende samenleving aaneen bindt en organiseert? Ik wil hier drie dingen noemen, die ieder op zijn wijze en op zijn speciale levensgebied de individuen tot een meer of minder stevig aaneengesloten geheel van samenleving samenbrengen en samen houden.

1e. Psychologisch het minst belangwekkend is het feit, dat iedere persoon voor zijn economisch bestaan de medewerking

van anderen noodig heeft. Er zijn werkzaamheden, die een individueel gezin niet zonder de hulp van anderen klaar kan spelen. Als voorbeeld noem ik de beplanting van den rijsttuin. Op onbevloeide tuinen worden door de mannen met aangepunte stokken gaten in den schoongemaakten bodem gestoken, waarna de vrouwen in elk gaatje eenige korrels zaairijst laten vallen. Dit is een betrekkelijk tijdroovend werk. En toch is het voor het opgroeien, de bevruchting en de rijping van dit gewas van overwegend groot belang, dat de rijst van eenzelfde tuin, liefst van eenzelfde tuincomplex gelijkelijk zich ontwikkelt. Teneinde dit te bereiken is het regel te zorgen, dat een tuin of tuinencomplex in één of twee dagen beplant wordt. Dat de weinige gezinnen, die bij deze tuinen belang hebben, die zouden kunnen bewerkstelligen is uitgesloten. Daarom werkt men samen en beplant men met vereende krachten telkens een bepaalden tuin. Dit is wel het meest sprekende voorbeeld van noodzakelijke samenwerking, ook al doordat zij ieder jaar weer terugkeert. Er zijn er uit den aard der zaak meer, zij het dan veelal niet van dien omvang en periodiciteit als het gegeven voorbeeld.

Aan deze samenwerking kan niemand zich onttrekken, ook al zou hij dit wel willen. Want zoodra iemand zich van de lasten der samenwerking zou willen ontslaan, zou hij onmiddellijk ook van de lusten worden buitengesloten. Men weegt deze dingen zeer nauwkeurig af en ook al vraagt men de tegenprestatie niet onmiddellijk en betoont men daarin een zekere goedmoedige geduldigheid, verhaald moeten de dingen toch worden, ook al zouden er jaren of zelfs een geslacht overheen gaan. De samenleving eischt dus wederkeerigheid en niemand kan zich hieraan onttrekken. Dit sluit in, dat de individuen zich gedwongen zien met de belangen en wenschen van anderen rekening te houden en zich daarin te schikken.

2e. De dwang dien het economisch leven in een nog zoo eenvoudig geconstrueerde maatschappij op de individuen uitoefent, is nog geheel rationeel te doorzien; hij kan dan ook geheel door de menschen zelf verstandelijk gemotiveerd worden. Psychologisch dieper grijpt het volgende in. De samenleving bezit regelen van gedrag en normen voor de beoordeeling van de daden der medemenschen, waarvan de motiveering niet meer strikt rationeel gegeven kan worden.

Ze zijn van de vaderen zoo overgeleverd als ze nu zijn en ze zijn zoo op grond van het feit dat ze zoo zijn. Dit zijn regels, die niet verstandelijk kunnen worden ontleed, wier motiveering niet kan worden doorzien, wier momenten niet kunnen worden herordend tot een nieuw geheel met het oog op de toepassing van het „beginsel” op nieuwe omstandigheden. Dit is uitgesloten. De regel en het complex, waarin het thuis behoort, is één ondeelbaar geheel; de toepassing ervan is niet in handen gegeven van rationeele individuen, maar berust bij de collectieve eenheid, verpersoonlijkt in de „ouden” van de samenleving. Wij zien dan hoe deze regels uiterst formeel zijn, de toepassing ervan met groote absoluutheid wordt voltrokken. Deze regels maken den indruk van in hooge mate schematisch te zijn en des te schematischer worden ze, naarmate de toepassing ervan veelvuldiger wordt. Want dan is men genoodzaakt na te denken over de gevallen, waarin het bonte leven de toepassing van de regels stelt. Hieruit weet men geen uitweg te vinden dan door strikte schematisering, het uitwerken van een formeel systeem, waarin analogieën de functie vervullen van identificeeringen.

Het volgende diene als voorbeeld. De samenleving kan men zich genealogisch opgebouwd denken uit lagen van menschengeslachten, zooals de geologie de aardkorst op vele plaatsen uit lagen van gesteenten samengesteld ziet, welke in chronologische volgorde ten opzichte van elkaar gerangschikt liggen. Gesteld dat een persoon A getrouwd is. Hij behoort met zijn broers en zusters tot één zelfde „laag”, die we hier „geslacht” zullen noemen. De kinderen van A en van diens broers en zusters vormen een nieuw geslacht. Een van de kinderen van A noemen we B, en naar hem (of naar haar, dit doet er voor Midden-Celebes niet toe) heet dit geslacht collectief voor ’t gemak „geslacht B”. De kinderen van het geslacht B vormen het geslacht, dat wij naar één van de kinderen van B het „geslacht C” noemen. Verder behoeven we voor ons doel niet te gaan.

Het is voor ons zonder meer duidelijk, dat A de vader is van B en de grootvader van C (we houden ons voor de eenvoud aan de mannelijke representanten, voor Midden-Celebes verandert er niets, wanneer wij de vrouwelijke lijn nemen, of nu eens de vrouwelijke en dan weer de mannelijke). Voor

B is echter niet alleen A diens „vader”, maar in deze verhouding staat hij ook tot de broers en schoonbroers van zijn vader; dit geldt ook van de „moeder”: ook de zusters en schoonzusters van zijn moeder hebben recht op dien naam. Omgekeerd zijn de kinderen van de broers en zusters van A mitsgaders die van de broers en zusters van zijn vrouw ook allen zijn „kinderen”. Ditzelfde geldt nu ook voor de verhouding tusschen A en C en tusschen het „geslacht A” en het „geslacht C”, die dus collectief tot elkaar staan in de verhouding van grootvader-kleinkind. Bij uitbreiding van de strekking van dit schema krijgen we dus de formule: ieder persoon in „geslacht A” staat tot ieder willekeurig lid van „geslacht B” in de verhouding van vader-zoon, vader-dochter, moeder-zoon of moeder-dochter. Zoo ook zal een lid van het „geslacht A” tot een van het „geslacht C” staan in de verhouding van grootvader-kleinkind of grootmoeder-kleinkind.

Nu is het een van de ouden overgeleverde bepaling, dat bij huwelijken tusschen twee personen man en vrouw tot hetzelfde „geslacht” moeten behooren. Iemand, van wie is aan te toonen, dat hij of zij tot „geslacht A” behoort, mag niet huwen met een persoon, die gerekend wordt tot „geslacht B” te behooren. Dit behooren tot eenzelfde „geslacht” wordt zeer ruim opgevat en kan teruggaan op een gemeenschappelijke betover-overgrootvader. Waarom mogen twee personen, die gerekend moeten worden elk tot een ander „geslacht” te behooren, niet met elkaar een huwelijk sluiten? Praktisch komt men voor gevallen, waarbij wij zouden zeggen: de verwantschap ligt zoo ver uiteen en de beide personen zijn van denzelfden leeftijd, hoe kan deze stelregel nu redelijk worden gemotiveerd? Het schema geeft onfeilbaar het antwoord: het mag niet, omdat de man en de vrouw hier staan in de verhouding van vader tot dochter of moeder tot zoon, een huwelijk zou hier dus bloedschande zijn. Aan persoonlijke inzichten, bijzondere uitzonderingsgevallen, utiliteitsoverwegingen kan geen plaats gegeven worden, ieder heeft zich aan deze formeel strenge schema's te houden. Want het gaat hier niet om dingen, waarvoor individuen verantwoordelijk zijn, het gaat hier niet om de behartiging van belangen van individuen, zooals bij handel, bedrijf, allerlei vormen van voedselvoorziening en handwerk veelal het geval is, maar het

gaat hier om een belangencomplex, dat in een andere sfeer ligt. Het ligt in de sfeer van de groote collectieve eenheid, waarvan niet alleen de levenden van heden deel uitmaken, maar waaraan ook de reeds gestorvenen wezenlijk deel blijven hebben. Iedere persoon is als individu vastgelegd in dat schema, zooals een species zijn plaats heeft onder het genus in een vaststaand ordeningssysteem. Dit schema is echter geen gedachtenconstructie zonder meer, dat men eventueel naar eigen inzichten zou kunnen veranderen. Dit schema is een objectieve realiteit, het functioneert, het werkt, het werkt zich uit en brengt onheil aan een ieder, die zich daaraan niet zou voegen.

Aan deze duidelijke en absolute eischen hebben de individuen zich dus te houden. Ieder beschouwt zichzelf gaarne als een speciaal geval, en daartoe heeft hun heele opvoeding hen ook geleid. Maar de samenleving is onverbiddelijk en zet zich in haar collectieve macht en formeele simpliciteit door.

3e. Psychologisch wel het diepst ingrijpend komt mij voor datgene, dat ik als derde zou willen noemen: de innerlijke zwakheid en vrees die allen beheerscht. Deze vrees voor het alleen staan, voor persoonlijke verantwoordelijkheid jaagt allen in de armen van de collectiviteit, onder welken vorm deze zich in de verschillende gevallen, waarin men in verlegenheid verkeert of vreest daarin te zullen komen, zoo uitermate veelvuldig voorkomt. Doordat men zich onzeker voelt en niet durft, worden allerlei grootere en kleinere kwesties, die ons voorkomen van specifiek persoonlijken aard te zijn, de openbaarheid ingedragen en met iedereen en bij allerlei gelegenheden besproken. Totdat in een vergadering „men” tot een beslissing komt. De verantwoordelijkheid voor een beslissing schuift men graag op een ander, op het dorps-hoofd, die ervoor is om dergelijke lasten te dragen, maar die toch graag den druk ervan verdeelt over een „vergadering”, op iemand die geheel buiten de zaak staat, maar die een goede kapstok voor verantwoordelijkheden is, een functie die men gaarne aan zendelingen verleent.

Dat vreesachtigheid een karaktereigenschap is, die aan de inheemschen van Midden-Celebes eigen is, verwondert ons niet nu wij hebben gezien, hoezeer de opvoeding der kinderen alles ervoor doet om hen aan hun eigen wenschen te binden

en hen te leeren eigen gevoelens te sparen. Ook verwondert ons dit niet nu wij weten, hoe de ouders ook vrees aanjagen gebruiken als middel om van de kinderen gedaan te krijgen, wat men op een gegeven oogenblik wil of moet doorzetten. Voor vreesachtigheid schaamt men zich niet in 't minst, het is een afdoende verontschuldiging voor ieder laakbaar verzuim of afkeuringswaardige daad, hoewel men moed wel bewondert. Over de vrees en wat daarmee samenhangt zouden wij op het voetspoor van Künkel nog meer kunnen zeggen. Voor ons doel is het echter voldoende te hebben aangewezen, hoezeer zij de menschen aan de collectiviteit bindt, ook al moeten zij daartoe zich beperkingen opleggen ten aanzien van hun overige egocentrische neigingen.

Het resultaat van onze beschrijving zou ik als volgt willen samenvatten: Wij zien een samenleving van volwassenen, die uit individuen bestaat, samengebonden tot een collectieve eenheid door dwingende machten, die voor een deel hun oorsprong vinden in elk der individuen afzonderlijk (economische „overwegingen”, vrees en wat daarmee samenhangt), en voor een deel in de collectiviteit als zoodanig (het schematische patroon van verhoudingen en van functioneringen, dat het bestaan der samenleving is). In deze gemeenschap worden kinderen geboren en opgevoed. Deze opvoeding heeft de tendentie de jonge mensch op te leiden tot een sterk egocentrisch, on sociaal, maar daarnaast ook on zelfstandig iemand. De eigenliefde der volwassen individuen nu treden op den achtergrond daar en zoover zij door de macht der samenleving daartoe gedwongen wordt. Maar in wezen blijft zij de leiding houden. Hoezeer de individueele begeerten in het hart de leiding hebben blijkt daar, waar „verlichtende” invloeden de oude banden los of ook maar minder streng bindend maken: kras egoïsme en degeneratie van de samenleving worden onmiddellijk openbaar. Dit is de kern van de moeilijkheden in de overgangperiode van een volk als dat van Midden-Celebes, die leidt vanuit een toestand van vaste, gesloten, geschematiseerde uiterlijke en innerlijke verhoudingen, tot een, waarin beweging, groei, vormmacht zit of althans behoort te zitten.
